

про М. Дяченка у 2008 р. В. Ковальчук розповів про виявлений документ щодо участі кубанців в УПА в 1944 р., а М. Посівнич — про збір та систематизацію спогадів ветеранів ОУН і УПА, яку здійснює видавництво «Літопис УПА» та Центр досліджень визвольного руху (м. Львів).

Огородник В. Презентации новых научно-документальных изданий Отраслевого государственного архива СБ Украины.

В обзоре рассказывается о презентациях новых изданий, подготовленных к печати сотрудниками ОГА СБ Украины в 2009–2010 гг., которые состоялись в апреле–июне 2010 г.

Ключевые слова: документальное наследие, архив, документы, репрессии, террор, советские спецслужбы, ОУН(Б), УПА.

Ohorodnik V. The presentation of research and documental issues of Branch State Archive of Security Service of Ukraine.

This is brief review of presentation of new scholar works, prepared by personal of Branch State Archive of Security Service of Ukraine in 2009–2010, that took place in April–June 2010.

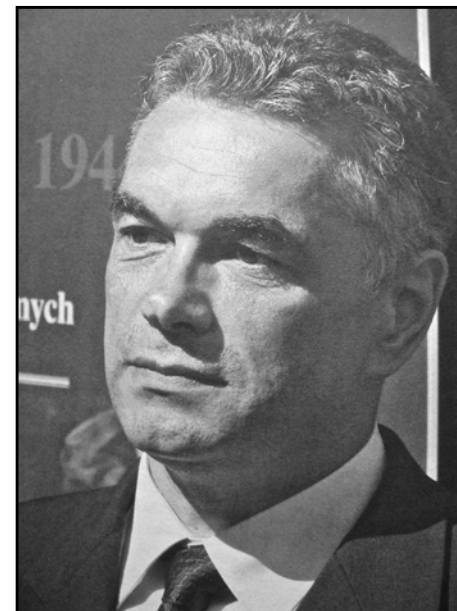
Key words: documentary heritage, archive, repressions, terror, Soviet secret service, OUN(B), UPA.

IN MEMORIAM

ПРЕЗЕС

Пам'яті ЯНУША КУРТИКИ

... Квітень 2010 р. Ми разом із директором Галузевого державного архіву СБУ Сергієм Кокіним і працівником того самого архіву Петром Кулаковським стоїмо біля Інституту національної пам'яті Республіки Польща (ІПН РП) у Варшаві. Підходять наші польські колеги по спільній робочій групі. Ця група існує з 1996 р. і її основною роботою є підготовка видання «Польща та Україна у 30–40-х роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб». Надруковано вже вісім томів, у кожному з яких за традицією є вступна стаття, ніколи перед тим надруковані документи, довідковий апарат та все, чого вимагає канон такого роду видань. Серія наша, по суті, тримовна, себто тексти подаються українською та польською, а також російською мовами (остання — це мова переважної більшості документів комуністичної спецслужби). На теренах колишнього Радянського Союзу і колишнього європейського «соцтабору» це — наймасштабніший на

Януш Куртика. 2010 р.

сьогоднішній день міждержавний науково-видавничий проект, унікальний за своєю якістю.

Одначе повернімося до Варшави квітня 2010-го, до будинку Інституту національної пам'яті. Підходять наші польські колеги Збігнев Навроцький, Єжи Беднарек, Марцин Маєвський, Іоланта Карбаш. Ми всі готові до подорожі. А вона буде довгою, оскільки з метою презентації нашої видавничої серії нам належить автомобілями доїхати до Мюнхена, Парижа та Брюсселя. Остання адреса не випадкова, оскільки Голова Європарламенту Єжи Бузек ініціював спеціальну презентацію нашого 7-го тому, присвяченого Голодомору 1932–1933 рр. в Україні і перекладеного англійською мовою.

Ми жартуємо, щось обговорюємо. Раптом я помічаю Пана Презеса (це польське слово означає «Президент», «Голова») ІПН професора Януша Куртика. Він енергійно виходить з будинку, він зосереджений, він поспішає до службового автомобіля, він ... не помічає нас. Це — рідкісний випадок, оскільки Презес — людина уважна і надзвичайно делікатна.

Тоді я трохи іронічно окликаю його: *«Пане Презесе, ми Вас вітаємо!»*. Зазвичай ми були на «ти». Януш миттєво розуміє все, зупиняється, дивиться на нас всіх і з щирою приязню, перепрошує, цікавиться, чи все організовано. А я запитую: *«Зустрінемось в Парижі, прогуляємось, поговоримо?»*. Куртика посміхається, замислюється на хвилику і відповідає: *«Ні, схоже, в Парижі не вийде, оскільки поїду спочатку на траурні заходи до Катині. А ось до Брюсселя приїду обов'язково. Там вже нормально поспілкуємось»*.

Ми тиснемо одне одному руки, обнімаємось, Януш бажає нам всім щасливої дороги, всідає до свого автомобіля і від'їжджає на черговий офіційний і досить непростий (як ми дізнаємось потім) для нього виступ.

Ми ще не знаємо, що ніколи більше його не побачимо. Він загине разом з Президентом Лехом Качинським та іншими керівниками польськими діячами 10 квітня 2010 р. поблизу аеродрому Смоленськ-Північний в результаті катастрофи польського урядового літака Ту-154М. Презентації у Брюсселі не буде, замість неї відбудеться траурне засідання Європарламенту у зв'язку із смоленською авіакатастрофою.

...Про цю катастрофу наша група дізнається вже в Парижі, біля Ейфелевої вежі серед натовпу безпечних і веселих туристів з цілого

світу. Панові Збігневу Навроцькому передзвонять з Варшави. Ми не могли повірити, що Януша вже немає. Частина польських колег відразу повернеться до Варшави, а для нас від цього моменту це вже буде подорож із присмаком трагедії. Ми таки доїдемо до Брюсселя. Доїдемо, щоб просто зупинитись на ніч в готелі і поїхати назад, до Варшави. На зворотному шляху ми будемо безкінечно згадувати Януша. Його посмішку і жарти, його серйозність і відповідальність. Той щирий ентузіазм, з яким він сприяв нашому проекту, як стимулював роботу над поточними томами, квапив, підбадьорював нас. Згадуватимемо і його життя.

Януш Куртика народився 13 серпня 1960 р. у Кракові, закінчив загальноосвітній ліцей імені Яна Кохановського у Новій Гуті. Він був у класі математично-фізичного профілю, але двічі був фіналістом заключного етапу Олімпіади з історії. Зрештою вирішив стати істориком. (До речі, вже пізніше, у 1990-х рр., Куртика зустрічався із своїм колишнім вчителем фізики і математики. І той все ніяк не міг вибачити одному із своїх найкращих учнів того, що він не став фізиком). А далі було навчання на історико-філософському факультеті Ягелонського університету, до якого Януш Куртика вступив 1979-го, а завершив 1983 р. Ще першокурсником був активно заангажований у роботу Студентського наукового товариства. Його учасники мали неформальні, дружні взаємини, обговорювали широке коло питань минулого Польщі, її перспективи як незалежної держави і чи взагалі народ здатен добитися такої незалежності в найближчому часі.

Можливо і ці дебати сприяли формуванню ліберальних і антикомуністичних переконань Януша Куртики, який був віце-головою згаданого Студентського наукового товариства і редактором видання «Студентських історичних зошитів» (номерів 1–3 за 1980–1985 рр.). Пізніше сам Куртика зізнавався, що саме в той час у нього зародився інтерес до історії збройного антикомуністичного підпілля в Польщі у 1944–1956 рр.

Ще одна цікава деталь. Як згадував один з тогочасних товаришів Куртики, Януш одного дня запропонував принести клятву вірності тим ідеалам, які для себе вже тоді визначили молоді люди. Приніс текст цієї клятви, яку відтак було виголошено у вузькому колі однодумців. Погодьмося: вчинок — не дуже типовий для цинічного і прагматичного ХХ століття. Хоча, можливо, саме це цемента

тувало волю і твердість Януша Куртики і його товаришів у їх протистоянні з комуністичною системою у Польщі. А це було непросто, оскільки всі вони потрапили у коло уваги тодішньої польської спецслужби.

З 1980 р. Януш Куртика брав участь у демократичній опозиції в Кракові, зокрема, у поширенні антикомуністичних листівок, був співзасновником Незалежного студентського об'єднання Інституту історії Ягелонського університету та членом Ініціативного комітету незалежного студентського об'єднання Ягелонського університету. До цього додалося викладання історії у підпільному християнському робітничому університеті для робітників, селян та учнівської молоді, що співчувала опозиції.

З 1985 р. Януш Куртика почав працювати в Інституті історії імені Тадеуша Мантойфеля Польської академії наук, де спеціалізувався на генеалогії, історії середньовіччя, новій історії та допоміжних історичних дисциплінах. У 1995 р. він захистив дисертацію за темою: «Дослідження з історії малопольських латифундистів у Тенчині за середньовіччя (кінець XIII – третя чверть XV сторіччя)». У 2000 р. він отримав ступінь доктора історії за працю «Тенчинські латифундії. Власність і власники (XIV–XVII сторіччя)».

Я. Куртика (другий справа) у колі студентських друзів. Весна 1981 р.

Він був членом наукової ради та Інституту історії імені Тадеуша Мантойфеля Польської академії наук у 1999–2002 та у 2003–2006 рр.

У період 1989–2000 рр. Януш Куртика очолював незалежну самоврядну професійну спілку «Солідарність» у Краківських філіях Інституту історії Польської академії наук. З 2000 р. його доля була пов'язана з Інститутом національної пам'яті: до 2005 р. він був організатором і головою відділення у Кракові.

Наприкінці 2005 р. Сейм Республіки Польща обирає на посаду Презеса Інституту національної пам'яті Януша Куртику. Він докладає великих зусиль, щоб поживити роботу цієї важливої установи, надати нові імпульси особливо у науково-дослідницькій та архівно-публікаторській сферах. Він сприяв перетворенню Інституту на найбільш активний центр досліджень новітньої історії Польщі. Саме за той час, коли він був Презесом ІПН, ця установа підготувала величезну кількість науково-документальних і монографічних видань, виставок.

Та справа не лише в цьому. Куртика добре знав, для чого існує ІПН, він вбачав в інституті потужний інструмент декомунізації, демонтажу того політико-ідеологічного минулого, що його Польща мала неодмінно здолати, щоб перетворитися на справді демократичну і незалежну державу, сформувати громадянське суспільство.

Януш Куртика з самого початку високо цінував наш спільний польсько-український проект. І це були не лише слова, оскільки саме ІПН РП взяв на себе фінансові видатки по підготовці до видання та виданню результатів нашої спільної праці. У 2006, 2007, 2008 та 2010 рр., один за одним виходять чергові томи (для прикладу: розрив в часі між 2-м і 3-м томом тривав 4 роки). Як вже було зазначено, англійською переклали том, присвячений Голодомору. Презес знаходив час приїздити на зустрічі нашої спільної робочої групи, бачив, що робота наша достатньо інтенсивна і проста, а тому сприяв оприлюдненню результатів цих зусиль.

Посада Презеса ІПН вимагала багато сил. Крім іншого, вона завжди була (і є!) «під софітами» журналістів, громадськості. Вже йшлося про те, що під керівництвом Януша Куртики Інститут національної пам'яті суттєво змінився, почав відігравати якісно нову роль у формуванні нової історичної пам'яті. Проте не все так просто було. За словами професора Анджея Новака, Презес заплатив

за те найвищу ціну. І йдеться не про те, що сталося 10 квітня 2010 р., а про те, з чим стикався Куртика раніше: шалена атака через засоби масової інформації захисників старого «історичного канону» і «історичного компромісу» (що мав на меті примирити тих, хто стріляв, з тими, кого стріляли). За твердженням Новака, супротивники Презеса не гребували навіть спробами втручатись у приватне, родинне життя Януша Куртики, який «дуже постарів упродовж кількох останніх місяців життя... Однак він не піддавався. Постійно орієнтувався у «історичному господарстві» із всеохоплюючою зацікавленістю».

То ж не випадково із край відповідальною (і знесилюючою) роботою Януш Куртика поєднував наукову та академічну діяльність. Він був професором у Державній вищій східноєвропейській школі у Перемишлі, а також у Вищій філософсько-педагогічній школі «Ігнатіанум» у Кракові, викладав історію.

Януш Куртика опублікував понад 140 наукових праць з проблем історії Польщі (середньовіччя, нова та новітня історія). Він був також головним редактором періодичного видання «Історичні зошити», що їх видавало об'єднання «Свобода і Незалежність» (було видано 27 томів), був членом редакції наукового часопису «Апарат репресій у Народній Польщі, (1944–1989)». Він брав участь у енциклопедичних виданнях, історико-географічного словника Краківського воеводства часів середньовіччя, польського біографічного словника та біографічного словника «Підпілля та суспільний опір у Польщі, 1944–1956». Він брав участь у діяльності Польського історичного товариства, Товариства друзів наук у Перемишлі та Польського геральдичного товариства.

...Він не перетнув у своєму віці піввікову межу: 50 років йому мало виповнитися у серпні 2010-го. Проте Януш Куртика встиг багато. Тому що просто багато працював. Тому що він був людиною надзвичайно невибагливою, непоказною. Відтак є всі підстави стверджувати, що не він шукав нагород, а вони віднаходили його.

Він був лауреатом премії імені Адама Хеймовського (1996 р.), другої премії у конкурсі імені Клеменса Шанявського (1998 р.), премії імені Й. Лелевеля (2000 р.), премії імені Є. Лойка (2001 р.). У 2008 р. 3-й Президент України Віктор Ющенко нагородив його орденом «За заслуги III ступеня» за значний особистий внесок у справу зміцнення авторитету України в світі, популяризацію її іс-

Януш Куртика та Лех Качинський. 2009 р.

торії та сучасності. У 2009 р. його було нагороджено Президентом Республіки Польщі Лехом Качинським. Це був Командорський хрест із зіркою Ордена відродження Польщі. Презес отримав нагороди і після відходу у вічність. У 2010 р. посмертно його було нагороджено Великим хрестом Ордена відродження Польщі. Того самого року посмертно став лауреатом премії «За збереження національної пам'яті». Все це важливо. Однак наважуся стверджувати: можливо найвищою його нагородою була для нього його родина і двоє його синів...

...На варшавській вулиці Товаровій з Сергієм Кокінім і Петром Кулаковським ми стоїмо біля входу до Інституту національної пам'яті. Це той самий квітень 2010-го. Ми знову бачимо Януша Куртику. Проте тепер вже — на фото, захованих у принесені людьми квіти. Перед ними — свічки і — записки. Їх написали ті, хто прийшов віддати належне пам'яті і Януша, і всіх, хто загинув під Смоленськом (з-поміж них був і один з керівних працівників ІПН, свого часу один із засновників незалежного видавничого руху у Польщі Пан Януш Крупський). На одній із записок знаходжу напис: «*Panie Prezesie! Dziękujemy za prawdę*» («Пане Презесе, дякуємо за прав-

Остання шана Презесу...
С. Кокін, П. Кулаковський, Ю. Шаповал біля входу до
Інституту національної пам'яті Республіки Польщі.
Варшава, квітень 2010 р.

ду»). А ось інший напис: «*I żył w naszych czasach...RYCERZ... Zbroja jego była HISTORIA. W dłoni dzierzył miecz PRAWDY...*» («І жив в наш час... ЛИЦАР... Зброєю його була ІСТОРІЯ. В руці тримав меч ПРАВДИ...»).

Правда... Це слово чи не найчастіше зустрічається у спогадах тих, хто писав чи говорив про Януша Куртику. Сам він досить акуратно і завжди доречно вживав це слово, знаючи, як часто маніюють цим поняттям. Очевидно, що нам ще належить осягнути правду про життя і справу Презеса. Вічна йому пам'ять!

Януша Куртику поховали на Почесній Алеї на Раковицькому цвинтарі у Кракові. Будете там — обов'язково покладіть квіти на його могилу. В ній лежить науковець, Презес, людина, гідна історичної пам'яті.

Юрій Шаповал.

ПАЩЕНКО Володимир Олександрович

19 квітня 2010 р. на 63-му році життя відійшов у Вічність відомий український дослідник історії релігії й церкви радянської доби, доктор історичних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України *Володимир Олександрович Пащенко*.

Народився майбутній історик 14 серпня 1947 р. у селі Дружба Решетилівського району Полтавської області. Після закінчення в 1975 р. філософського факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка й до кінця життя працював у Полтавському державному педагогічному інституті, згодом університеті. У стінах цього вищого навчального закладу пройшов шлях від асистента кафедри філософії до ректора. Останню посаду Володимир Олександрович обіймав 18 років — з 1990 по 2008 рр.

У 1982 р. В. О. Пащенко закінчив аспірантуру Інституту філософії Академії наук УРСР і наступного року захистив дисертацію кандидата філософських наук. Саме тоді його дослідницькі інтереси зосередилися на церковно-історичній проблематиці. Однак можливості її вивчення в умовах радянського тоталітаризму були

